

УДК 52(098)

ПРОФЕСОР Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО – ВИДАТНИЙ БОТАНІК, ІНТРОДУКТОР, ОРХІДОЛОГ

11 січня виповнилось 75 років від дня народження члена-кореспондента Національної академії наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, директора Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України професора Тетяни Михайлівни Черевченко.

Т.М. Черевченко народилась 1929 р. у с. Почапинці Лисянського району на Черкащині в сім'ї службовців. З 1946 по 1949 рік Тетяна Михайлівна навчалась у технікумі рибництва в с. Шевченкове. По його закінченні вступила на біолого-грунтознавчий факультет Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, який закінчила в 1954 р. Свій шлях у велику науку Тетяна Михайлівна розпочала у дендропарку "Олександрія" (м. Біла Церква) – перлині садово-паркового мистецтва, який у минулому році відзначив своє 210-річчя. Тут Т.М. Черевченко працювала спочатку старшим лаборантом, а потім – старшим квітникарем.

З 1965 р. життя Т.М. Черевченко нерозривно пов'язане з Національним ботанічним садом НАН України (НБС), де вона пройшла шлях від молодшого наукового співробітника до директора цієї установи. В 1969 р. Тетяна Михайлівна захистила кандидатську дисертацію, яка була присвячена застосуванню нових регуляторів рос-

Т.М. Черевченко

ту в квітникарстві. Докторську дисертацію на тему "Тропические орхидные. Морфобиологическое изучение и внедрение в культуру закрытого грунта" вона захистила в 1984 р. в Інституті ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України. Офіційними опонентами виступили доктори біологічних наук Д.М. Доброчаєва (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України), Т.Б. Батігіна (Ботанічний Інститут ім. В.Л. Комарова РАН), а також кандидат біологічних наук В.В. Роост (Таллінський ботанічний сад,

Естонія), які високо оцінили роботу дисертанта. По суті, це була перша в Україні інтродукційна робота, яка поклала початок різноплановому вивченню орхідей тропікогенних флор в умовах оранжерейної культури для їх впровадження в промислове квітникарство та охорони *ex situ*.

З 1977 по 1986 рік Тетяна Михайлівна брала участь у чотирьох експедиціях на науково-дослідному судні "Академік В.І. Вернадський" (15-й, 19-й, 24-й, 34-й рейси) до різних країн Неотропічного та Палеотропічного царств, завдяки чому вона мала змогу вивчати біологічні та еколого-ценологічні особливості тропічних рослин в умовах їх природних місцезростань, що має вирішальне значення при інтродукції в умови оранжерей. Під час експедицій були зіб-

рані зразки, які стали окрасою фондових колекцій тропічних та субтропічних рослин НБС НАН.

За безпосередньої участі Тетяни Михайлівни була створена одна з найбільших у східній Європі колекцій рослин флори тропіків і субтропіків, в якій нині налічується близько 3000 видів і різновидів, що представляють 122 родини. Цій колекції, першій серед аналогічних колекцій України, було надано статус Національного надбання як унікальному зібранню рослин світової флори, що має велике природоохоронне, наукове, освітнє та загальнолюдське значення. У наш час збереження такої колекції потребує не менших зусиль, ніж її започаткування.

Формування колекцій тропічних та субтропічних рослин *ex situ* можна розглядати як одну з форм охорони біорізноманіття тропікогенних флор.

Особливу увагу Тетяна Михайлівна приділяє створенню колекції рідкісних видів орхідних світової флори, які через порушення природних екосистем потребують невідкладних заходів для їх охорони *ex situ*. Нині ця колекція налічує близько 500 природних видів та різновидів і понад 150 садових форм та сортів, що належать до 160 родів *Orchidaceae*.

У колекції представлені деякі ендемічні види флори орхідних Південно-Східної Азії, Південної Америки, Африки, яким у межах природного ареалу загрожує зникнення.

Колекція живих рослин відкриває широкі перспективи щодо їх охорони *ex situ*, є дуже цінним матеріалом для проведення досліджень у галузі біоморфології, еволюційної морфології та екоанатомії.

Властиві Тетяні Михайлівні широкий науковий кругозір та інтуїція сприяли розвитку нових напрямів досліджень відділу тропічних та субтропічних рослин, який вона очолювала з 1974 р. до 1992 р. Під її керівництвом цей відділ сформувався в зрілий науковий колектив з різноплановими дослідженнями не лише в галузі біоморфології, а й фізіології та біохімії, екомор-

фології та екоанатомії, біотехнології інтродуцентів.

На думку Тетяни Михайлівни, інтродукція як метод збереження біорізноманіття має бути нерозривно пов'язана з експериментальними дослідженнями, оскільки в природі фенотипічна пластичність виявляється в різноманітних анатомічних, морфологічних, фізіологічних ознаках виду, які зумовлюють адаптаційну здатність рослин в умовах інтродукції.

Наявність великої колекції живих рослин флор тропіків і субтропіків дає змогу проводити комплексні дослідження біологічного різноманіття на структурно-функціональному, організмовому і таксономічному рівнях.

Основою робіт зі збереження генофонду рідкісних видів *ex situ* є опрацювання ефективних методів їх масового розмноження і технології культивування цих рослин в умовах оранжерейної культури. Для видів орхідей, яким притаманна дрібнонасієність і редукований зародок, фактично єдиним ефективним методом масового розмноження є розмноження в культурі *in vitro*. Саме тому в 1975 р. у НБС за ініціативою Тетяни Михайлівни було створено лабораторію ізольованих тканин, де вперше в Україні на основі всебічного вивчення біології індивідуального розвитку та еколого-фізіологічних особливостей рослин було розроблено метод насінневого та клонального мікророзмноження тропічних і субтропічних рослин різних систематичних груп у культурі *in vitro*.

Ця лабораторія впродовж майже тридцяти років є науково-методичним центром, який опрацював методи масового розмноження понад 100 видів орхідних та рослин багатьох інших систематичних груп, сприяв підготовці фахівців у галузі біотехнології інтродуцентів для багатьох ботанічних садів та дендропарків України. Саме завдяки діяльності цієї лабораторії дуже обмежений на той час асортимент декоративних культур закритого ґрунту не лише України, а й Росії, країн Балтії поповнили цимбідіум, каланта, дендробіум та фаленопсис.

Рис. 1. Ремонт однієї з оранжерей відділу тропічних і субтропічних рослин, 1978 р.

Рис. 2. О. Мадагаскар, 1977 р. (15-й рейс судна "Академік В.І. Вернадський")

Рис. 3. Т.М. Черевченко і Д.М. Доброчаєва вивчають плоди сейшельської пальми (Сейшельські острови, 19-й рейс, 1979 р.)

Рис. 4. Сингапур, 1981 р. (24-й рейс)

Рис. 5. Цвітіння фаленопсиса приємного, розмноженого в культурі *in vitro* в НБС, 1984 р.

Рис. 7. Академік А.М. Гродзинський і завідувач відділу закритого ґрунту к.б.н. Т.М. Черевченко в оранжереї "Зимовий сад", 1975 р.

Рис. 9. Група українських вчених-біологів і перший космонавт України Л.К. Каденюк

Рис. 6. Учасники Другої Всесоюзної конференції "Охорона і культивування орхідей" (Київ, НБС НАН, 1983 р.)

Рис. 8. Т.М. Черевченко та відомий фізіолог, автор гормональної теорії цвітіння рослин М.Х. Чайлахян, 1982 р.

Рис. 10. Президент України Л.Д. Кучма серед кращих жінок нашої нації, 1998 р.

Рис. 11. Т.М. Черевченко у складі групи українських вчених під час перебування в Національному центрі космічних досліджень США (NASA)

Рис. 12. Президент України Л.Д. Кучма вручає Т.М. Черевченко орден княгині Ольги III ступеня, 1998 р.

Рис. 13. Т.М. Черевченко під час масового цвітіння цимбідіума гібридного (НБС НАН України, 1997 р.)

Велику увагу Т.М. Черевченко приділяє розробці принципів озеленення інтер'єрів різного функціонального призначення. Завдяки її науковій інтуїції і чудовому знанню тропічної флори було значно розширено асортимент рослин, які використовуються для озеленення, за рахунок впровадження нових видів тропічної флори, котрі до того рідко траплялися навіть у колекціях ботанічних садів.

Пріоритетними є дослідження Т.М. Черевченко щодо впливу умов космічного польоту на анатомо-морфологічні та фізіолого-біохімічні особливості представників *Orchidaceae*. Саме їй належить ідея використання епіфітних орхідей як модельного об'єкта для вивчення впливу мікрогравітації. Вперше в світовій науці досліджені особливості росту та розвитку вищих рослин в умовах тривалої динамічної невагомості та гермооб'єму, експериментально підтверджено припущення про ослаблену геотропічну реакцію епіфітних орхідей, доведено можливість їх успішного використання для фітодизайну космічних літальних апаратів.

Участь групи фахівців Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України у спільному українсько-американському науковому експерименті з вивчення впливу невагомості на ріст рослин є визнанням високого наукового авторитету як особисто Тетяни Михайлівни Черевченко, так і очолюваної нею установи. З 2000 р. Тетяна Михайлівна є членом Міжнародної Асоціації дослідників космосу (COSPAR).

Т.М. Черевченко належить до когорти вчених, які зміло поєднують активну наукову діяльність з керівництвом великим колективом. З 1975 р. Тетяна Михайлівна веде велику багатогранну роботу спочатку як заступник директора з наукових питань, а з 1988 р. – як директор Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Різноплановість наукових інтересів, висока ерудиція та організаторський талант дають змогу Тетяні Михайлівні успішно керу-

вати колективом Ботанічного саду, до складу якого входять підрозділи не лише інтродукційного, а й експериментальних напрямів.

Очолити Ботанічний сад у скрутний для нашої країни час економічних негараздів і соціального неспокою, Тетяна Михайлівна зберегла цю Національну перлину, створену самовідданою працею кількох поколінь співробітників Саду, її директорів – М.М. Гришка, Є.М. Кондратюка, А.М. Гродзинського. Успішно розв'язуючи складні економічні проблеми, Тетяна Михайлівна сприяє подальшому розвитку Ботанічного саду як наукової, природоохоронної і просвітницької установи.

Людина активної життєвої позиції Т.М. Черевченко протягом понад 40 років роботи в Академії наук ніколи не залишалась осторонь громадських справ. Її плідна наукова, організаторська і громадська праця відзначена високими державними і науковими нагородами: медалями "За доблестный труд" (1970), "За трудовое отличие" (1979), орденом "Знак почета" (1986). У 1998 р. вона була нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня.

За цикл праць з вивчення біологічних особливостей тропічних орхідей і розробку методів їх дослідження, розмноження та культивування Тетяна Михайлівна в 1982 р. отримала премію ім. В.Я. Юр'єва, а в 1994 р. за монографію "Тропические и субтропические орхидеи" – премію ім. М.Г. Холодного. Того ж року їй було присвоєно звання Заслуженого діяча науки і техніки України. У 1992 р. Тетяна Михайлівна отримала вчене звання професора, а в 1995 р. була обрана членом-кореспондентом Національної академії наук України. У 2001 р. Т.М. Черевченко стала лауреатом премії ім. В.І. Вернадського – найпочеснішої премії, якої удостоюються науковці в Україні.

У науковому доробку Тетяни Михайлівни понад 230 публікацій, відомих широкому колу дослідників у галузі інтродукції рослин та багатьох розділів експериментальної біології, вона є автором і співавтором 10 монографій. За редакцією Т.М. Че-

ревченко вийшло дев'ять книг з декоративного садівництва та фітодизайну.

Тетяна Михайлівна неодноразово представляла ботанічну науку України на високих наукових форумах за рубежом, часто публікує статті в науково-популярних журналах, виступає з доповідями перед найрізноманітнішою аудиторією.

Багато сил віддає Тетяна Михайлівна організаційно-виховній діяльності. Вона створила власну школу, виховала багатьох спеціалістів у різних галузях біологічної науки. Т.М. Черевченко була науковим консультантом трьох докторських дисертацій, 12 її учнів стали кандидатами наук.

Протягом останніх десятиліть в Україні помітно активізувалися дослідження із систематики і таксономії, ембріології і репродуктивної біології, фізіології, загальної морфології, онтогенезу і морфогенезу, екології і фітоценології орхідних. Всебічно вивчаються питання інтродукції, охорони і репатріації орхідних, а також особливості їх біотичних зв'язків, опрацьовуються методи їх культивування, розмноження і захисту від шкідників. У цьому є велика особиста заслуга Тетяни Михайлівни, котра активно підтримувала всі ці ідеї, сприяла координації наукових досліджень, які проводились у різних ботанічних закладах України, розширенню зв'язків з колегами в Росії.

Т.М. Черевченко є головою та активним членом оргкомітету всіх конференцій "Охорона і культивування орхідей", які проходили в Таллінні (1980), Києві (1983), Москві (1987), Львові (1990), Києві (1999). У жовтні 2003 р. в м. Харкові на базі Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

відбулася VI Міжнародна наукова конференція "Охорона і культивування орхідей". З 2002 р. Т.М. Черевченко є співголовою українсько-російської комісії з вивчення, охорони і культивування орхідей при рада ботанічних садів України і Росії.

Очолювана Тетяною Михайлівною понад 10 років Спеціалізована рада із захисту дисертацій значною мірою сприяє зростанню кількості висококваліфікованих наукових кадрів в Україні.

Т.М. Черевченко є головою Ради ботанічних садів України, членом Ради Центрального космічного агентства України, Європейського та Американського товариств орхідеєводів, головним редактором наукових видань "Інтродукція рослин" і "Експериментальна ботаніка та екологія".

Відданість науці, організаторський талант, велика наукова ерудиція, здатність з-поміж другорядного виділити головне і підтримати новаторську ідею відрізняють Тетяну Михайлівну як вченого і керівника. Всі, хто звертається до неї за порадою, працює поряд з нею, завжди відчують доброзичливість, енергійність і водночас принциповість цієї людини.

Своє 75-річчя Тетяна Михайлівна зустрічає в розквіті творчих сил, сповнена оптимізму і творчих задумів. Бажаємо їх здійснення!

**Колектив Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України
Українське ботанічне товариство
Редакційна колегія міжнародного наукового журналу "Інтродукція рослин"**